

RAZGLEDI

OFENZIVA SE NADALJUJE. Proces demokratizacije našega družbenega življenja, kakor ga je spodbudilo januarsko zasedanje centralnega komiteja češkoslovaške komunistične partije, se nadaljuje z nezmanjšano intenzivnostjo tudi na področju češke in slovaške kulture. Bralec, ki pozorno zasleduje to, kar prinašajo kulturne revije, ne more pri tem spregledati dejstva, da se je njih vsebina v zadnjih mesecih očitno in izrazito nagnila v politiko. Dandanes niso toliko v središču pozornosti vprašanja literature, gledališča, filma, glasbe ali upodabljaljoče umetnosti, kolikor so v ospredju »javna vprašanja«, tista, ki zadevajo umetnostne ustvarjalce enako kot vse druge državljane.

S patosom, ki demaskira, prodirata današnja češka in slovaška publicistika h koreninam družbenih deformacij, ki označujejo življenje obeh naših narodov v minulem dvajsetletju, pri tem pa se ne izogibljeta niti najbolj bolečim in perečim dejstvom in dogodkom. V ozračju vsesplošnega obračuna s preteklostjo se kajpada ni mogoče izogniti niti obdobju tako imenovanega preloma Jugoslavije s socialističnim taborom ter njegovemu resničnemu ozadju in poteku. Nevšečna obletnica prve in druge resolucije Informburoja o Komunistični partiji Jugoslavije je dala povod celi vrsti obravnjav, ki so v njih mogli češki in slovaški publicisti, zgodovinarji in sociologi prvikrat res svobodno razpravljati o tem nikakor ne razveseljivem poglavju ne samo v zgodovini delavskega gibanja, ampak tudi v zgodovini češkoslovaško-jugoslovanskih stikov.

»Kaj neki se je takrat dogajalo? Kako je moglo priti do tako skrajno sovražnih, hudobnih napadov, in zakaj prav proti komunistični partiji Jugoslavije? Za kaj je pravzaprav šlo napadalcem?« se vprašuje Jaroslav Opat v članku »Ljubili so svojo deželo« (»Reporter«, št. 25), ko skuša češkemu bralcu rekonstruirati nastanek in potek dogodkov, ki začenjajo v mednarodnem komunističnem gibanju večletno, v njegovi zgodovini najbolj dramatično in hkrati najžalostnejše obdobje.

Že prva resolucija Informburoja, meni avtor, je bila palica z dvema koncema: nje močnejši konec je udrihal po vseh, ki so jo vzdignili ali natančneje rečeno: pomagali vzdigniti, povzročal pa je težave njim samim. Prav tedaj, ko so priobčili prvo resolucijo, se je začela razvijati logika nove politike, ki je v kar čezmernem številu kmalu udarila po teh, ki so pomagali njeno kolesje vrteti. »Spet se je znova pokazalo«, piše v skleplni besedi Jaroslav Opat, »da naposled ni nič manj tvegano, če rečeš NE kar v obraz češkemu bralcu, kot če se umakneš pred tem nasiljem ali se celo postaviš na njegovo stran, da niti ne govorimo o kategoriji časti, zakaj brez časti je življenje narodov nič manj kot posameznikovo življenje kaj žalostna zadeva... Toda niti tragedija ni zmeraj nujno absolutna. Tudi tokrat ni bila. Iz nje se je rodila osvobodilna protistalinistična herezija. Jugoslovanske komuniste so prisilile hude razmere, v katerih so se proti svoji volji znašli, da so začeli postopoma kritizirati stalinizem in iskati nova pota socialističnemu razvoju v svoji deželi... Zgodovina je potlej sama rešila ta resni spor. Nikakor ni dala prav Stalinu in Informburoju, temveč bojevitim komunistom Jugoslavije in njihovem vodstvu.«

V zvezi z drugimi zadevami in z drugega gledišča je pisal o »jugoslovanskem vprašanju« zgodovinar in filozof Robert Kalivoda. V svojih razmišljanjih o problematiki političnega modela socialistične demokracije je podrobno pretehtal kritiko t. i. stalinskega modela, katerega nasilno uvajanje, ki ni upoštevalo

zgodovinskih okoliščin in specifičnosti narodov, je najprej naletelo na odločen odpor prav med jugoslovanskimi komunisti. »Prva dežela, ki ni marala, da bi se v njene zadeve vmešavala stalinovsko-berijevska birokracija«, ugotavlja Kalivoda, »je bila Jugoslavija. Gotovo sta ji to omogočila narodni ponos in hrabrost Jugoslovanov, pripomogla pa je tudi sorazmerno ugodna geopolitična situacija njihove dežele, da je mogla napraviti ta 'skok v temo'. Prav jugoslovanski 'skok v temo', ki je storil iz Jugoslavije avantgardo v procesu destalinizacije mednarodnega socialističnega gibanja in katerega jedro je postala njena komunalistična koncepcija socialistične demokracije, ima velikanski inspirativen pomen za nadaljnji proces destalinizacije. Socializem in marksizem se spet zlivata v enoto; stalinska ideologija, kolikor sploh kaže pogum za teoretične diskusije z 'jugoslovanskimi revizionisti', nujno doživlja poraz za porazom, zakaj ti 'revizionisti' zlahka razkrivajo njene nemarksistične osnove. Jugoslovanski 'skok v temo' je očitno močno vplival tudi na realistično mislečega Hruščova, četudi je XX. kongresu dajala poglavitno in neposreden povod očitna, čedalje večja nevzdržnost stalinske koncepcije boja s kapitalističnim svetom.«

Stalineske deformacije so dobile najbolj pošastno podobo v t. i. političnih procesih. Kaj čuda torej, da se danes prav okrog njih osredotočuje pozornost vseh, ki so prepričani, da se je socializem prav tu izneveril svojemu poslanstvu in zatajil v sebi to, kar naj bi bilo zanj najznačilnejše — namreč humanizem. Iz cele povodnji člankov, ki so bili posvečeni vprašanju takih procesov v petdesetih letih, bi hotel opozoriti slovenske bralce vsaj na najtehtnejše. V njihovo vrsto sodi predvsem pričevanje »neposrednih udeležencev«, pričevanje žrtev, ki so preživeli. Ena od njih je *Eugen Löbl*, ki je bil v procesu proti »vodstvu protidržavnega zarotniškega centra« obsojen na dosmrtno ječo. Ta, danes enainšestdesletni ravnatelj Državne banke v Bratislavi, je bil pred aretacijo zastopnik ministra za zunanjo trgovino in član narodnogospodarske komisije; sodil je v nekak možganski trust partijske ekonomije. Zdaj je spisal kar edinstveno knjigo, ki jo lahko uvrstimo v »klasiko« spisov o stalinističnih čistkah in procesih, kakor so knjige Victorja Sergeja (Primer Tulajeva), Arthurja Koestlerja (»Zatamnitev sonca«), Alekseja Weisberga — Cybulskega (»Sabat čarovnic«) in Vincenta Savaria (»Prostovoljci za vislice«). Znani češki pisatelj in dramatik *Ludvík Aškenázy* je nedavno napisal o Löblovi knjigi tole priznanje: »Med drugim je to nemara prva knjiga, ki zajema vsaj v ožjih obrisih določeni odsek češkoslovaško-sovjetskih odnosov v petdesetih letih ter vlogo t. im. svetovalcev. Tu se znova pojavlja misel, ali to, kar tako širokopotezno imenujemo deformacija, ne ostaja še nadalje taktično načelo dejavnosti nekaterih komunističnih partij, kar pomeni, da je tu še zmeraj ohranjena pravica do kakršnekoli t. im. ideološke koncepcije in pravica do demagoškega dokazovanja, vštevši sem tudi procese. Procesi sicer učinkujejo nekoliko manj pompozno, postajajo nekoliko civilnejši, vendar so jim izhodišče isti pogoji in enaka naivna radost: nikar se ne bojte — tudi zagovornika boste imeli, nadalje sodnega zapisnikarja in izpovedi prič, da, obravnava bo celo javnosti dostopna, saj vemo, kaj se spodobi, da bi bil proces takšen, kot mora biti. Izogibali se bomo napakam, kot so se dogajale v prejšnjih procesih. In mogoče je, da se procesi sploh ne bodo prirejali, če se že okrog njih razvija toliko intelektualnega hrupa. Pri poglavju »Naši učitelji« se človek vprašuje, pri kom neki so se učili ti učitelji. Mar so se tudi Radek, Buharin, Rykov itd. naučili svoja priznanja na pamet? Ali bi tudi njim ne podelili kakih odlikovanj in memoriam? Na primer red rdeče zastave?

Teško se je odločiti, katere pasaže Löblove knjige bralca najbolj pretre-sejo: ali tiste, ki v njih opisuje okoliščine ob svoji aretaciji v jeseni leta 1949 in »rojstvo izdajalca«, ali pa tiste, v katerih pripoveduje o metodah berijevskih »učiteljev«, ki so na migljaj od zgoraj nekajkrat spreminjali celotno koncepcijo procesa in izsiljevali od aretiranih oseb, da so se postopoma prizna-vale k »titoizmu«, »slovaškemu buržoaznemu nacionalizmu«, »cionizmu«, ude-ležbi v »protidržavnem zarotniškem centru z Rudolfom Slanskim na čelu« — ali pa pasaže, ki v njih evocira krvavo absurdnost samega procesa.

»Naposled sem vendarle priznal«, piše Löbl v svojem pričevanju, »in sicer definitivno. Nič več nisem mislil, da bi bil kaj preklical, tudi nisem občutil kesa ali sramote, da sem obnemogel in lagal. Tako stanje je pač težko razložiti. Pred procesom sem se bil moral naučiti svojo izpoved na pamet. Napisali so »vpraševalni zapisnik« — namreč zapisnik z vprašanji, ki jih je sodnik ali prokurator moral zastavljati pred sodiščem, in tu so bili tudi moji odgovori. Ko sem se le-te naučil na pamet, so me preizkusili. Referent... mi je zastavljal vprašanja in jaz sem nanje odgovarjal. Moral sem stati pred njim kakor pred sodiščem in referent je režiral takle nastop. Opozarjal me je, če nisem govoril dovolj glasno, ali pa sem govoril prepočasi ali prehitro. Strašno je, da se nisem niti zavedal svoje neumne in poniževalne pozicije. V meni se je kratko in malo zgubil čut za človeško dostojanstvo. To, kar je človek podedoval po toliko rodovih, to, kar malone vsak človek najbolj ceni, kar je postalo že del njegove prirojenosti in s čimer človek pravzaprav postaja človek — to je prenehalo obstajati. Pogosto govorim o doživetjih v ječi in z odmikom časa prihajajo v ospredje tudi vesele zgodbe. Sploh me ne razburja, če se spominjam teh malone enajstih let svojega bivanja v ječi ali če govorim o njih. Toda izogibljem se pripovedovanju o takratnem stanju, in če zdaj, po toliko letih, mislim na tiste dni, ko sem dejansko nehal biti človek, me to grozotno vznemirja. Saj so zdravniki in psihologi iznašli sistem, ki vzame človeku njegovo človeško bistvo. In izvajali so ga člani ter visoki partijski funkcionarji v imenu socia-lističnega humanizma! Ne znam se zživeti v mentaliteto teh, ki so za vse to odgovorni, ki so take reči odobraval, da, celó povelečevali, pa kljub temu za-dovoljno žive in si celó drznejo klasificirati svoje žrtve. Jaz pa se čutim krivega, da nisem bil dovolj močan in da sem zapadel terorju in grozi. Nisem se pač čutil upravičenega, da nastopam zoper svoje ideale. Menim, da si bom do konca življenja očitil to svojo slabost... Bil sem povsem normalen človek — samo da tedaj že nisem bil več človek.«

»Dne 20. novembra 1952 se je začela glavna sodna obravnava na Pan-kracu... Poleg prostora, ki je v njem potekala obravnava, je velik hodnik... To, kar se je odigravalo na tem hodniku, je bilo bolj fantastično kot vsa tista sodna obravnava. Sklepno besedo je začel glavni tožilec dr. Urvalek s temile besedami: »Pred našim ljudskodemokratskim sodiščem ni bil doslej obravnavan primer takšnih zločinov, kakor so ti, ki sede danes na zatožni klopi in ki jim morate izreči svojo sodbo.« Že to nekaj pomeni. Zakaj pred ljudskodemokratskim sodiščem so bili sojeni tudi gestapovci, izdajalci, denuncianti, kolaboranti. — Komaj pa smo zapustili sodno dvorano in stopili na hodnik, že so se vedli nasproti nam tako, kot da smo narodni heroji. Dobili smo črno kavo, šunko, salamo, prinesli so nam limonade, ponujali cigarete in imeli smo tudi posebnega zdravnika dr. Somra, ki je z ganljivo zaskrbljenostjo kontroliral naš krvni pritisk. Preiskovalna sodnika Kohoutek in Doubek sta hodila od celice do celice

in govorila z obtoženimi, kot da jih pravkar čaka rehabilitacija. Po zaslišanju obtožencev so se razvile na hodniku velike diskusije o kvaliteti procesa. Referent, čigar obtoženec je lepo izpovedoval, kar mu je bilo naloženo, je videl v tem svojo osebno zaslugo. Pričkali so se med seboj, kateri izmed obtožencev je bolje prenašal. Zares je bilo tam ozračje, kakršno lahko najdete za odrom vaškega amaterskega gledališča. Referenti so bili v glavnem zadovoljni, razen referenta za obtoženega Slinga. Temu se je namreč pripetila neprijetna nezgoda. Na hlačah nismo smeli imeti ne jermena in ne naramnic, ker pa kljub vsej prehranjevalni akciji nismo dosegli prvotnega obsega trebuha, se je zgodilo, da so se med Slingovim skesanim priznanjem na mah pokazale namesto črnih hlač, ki so se spustile h kolenom, bele spodnje hlače. Tako so morali obravnavo brž ustaviti. Slinga so obdolžili, da je hotel tako osmešiti sojenje. Samo ob sebi se ume, da je to vrglo senco tudi na referenta. — Čeprav ta sodna obravnava še ni bila kafkavska, so vendar bile v nji nenavadne prvine. Sodniki in prokuratorji so imeli pred sabo »vpraševalni zapisnik«. Vpraševali so natanko tako, kot je bilo določeno v tem zapisniku. Imeli so samo neko ugodnost — namreč to, da se jim ni bilo treba učiti teh vprašanj na pamet, tako, kot so se izpovedali obtoženci, ampak so jih lahko brali... Spričo tega, da so »vpraševalne zapisnike« pravzaprav napisali prokuratorji, je nastala situacija, da so obtoženci predpisali prokuratorjem in sodnikom, kaj morajo vpraševati...«

»Želel bi si«, piše Eugen Löbl v sklepnem odstavku, »da bi to suhoparno izpovedovanje vsakogar prepričalo, kako smo se oddaljili idealom, ki žive v dušah plemenitih in poštenih ljudi vseh časov. Ta proces nam bodi svarilo, da naj ne vidimo socializma v oblikah lastništva, temveč da smo si to obliko socialističnega lastništva izbrali iz čvrstega prepričanja, da po tej poti nastaja osnovni pogoj človeške družbe. Če se oddaljimo načelu, da je namen naše družbe v tem, da služi človeku, nika pa nasprotno temu, tedaj nujno zaidemo znova v razdobje, ko bo človek, z njim pa tudi razred in ves narod predmet manipuliranja uzurpatorjev, ki svoj gospodovalni položaj istovetijo z interesi socialistične družbe.

To pričevanje izhaja v dneh, ko se je ves narod odločil za spremembo svojega življenja, ko polagamo nove čvrste temelje socialistični prihodnosti in ko je potrebno skovati najzanesljivejše orožje, kar si ga je kdaj izmislil človeški razum — resnico.«

Prevedel B. B.

Viktor Kudělka